

Rafael Alonso no Parador de Baiona

Luis CARLOS DE LA PEÑA¹

RESUMO

No ano 1966 inaugúrase o Parador de Baiona, segundo proxecto do arquitecto miñorán Jesús Valverde Viñas. Seguindo a tradición de representar nos seus establecementos hoteleiros os artistas contemporáneos, para o Parador de Baiona encárganse obras a Xavier Pousa, Rafael Úbeda, María Antonia Dans e o acuarelista Rafael Alonso. Entre eles, será Alonso quen pola cantidade e calidade das obras entregadas deixará unha fonda pegada estética. Influenciado nos inicios polo fotógrafo Castuera, os pintores coruñeses Molezún e Tenreiro, así como polos postimpresionistas na súa estada en París, a obra de Alonso representa un fio de continuidade na tradición da pintura en Galicia: entre os renovadores de antes da guerra civil e o movemento Atlántica dos primeiros anos oitenta.

ABSTRACT

In 1966 the Parador of Baiona was inaugurated, according to the project of the miñorano architect Jesús Valverde Viñas. Following the tradition of representing contemporary artists in its hotel establishments works are commissioned to Xavier Pousa, Rafael Úbeda, María Antonia Dans and the watercolorist Rafael Alonso. Among of them, it will be Alonso who, due to the quantity and quality of the works delivered, will leave a deep aesthetic mark. Influenced in the beginning by the photographer Castuera, the painters from A Coruña Molezún e Tenreiro, as well as by the post-impressionists during his stay in Paris, Alonso's work represents a thread in the tradition of painting in Galicia: between the renovators before the Civil War and the Atlantic movement of the early 1980s.

¹ penarizaga@hotmail.es

Na xa longa historia de Paradores, iniciada coa primeira apertura dun establecemento hoteleiro na serra de Gredos no ano 1928, a importancia do arquitecto Jesús Valverde é paradigmática na configuración física e estética dos establecementos hoteleiros públicos. No período histórico de maior desenvolvemento –década dos sesenta do pasado século-, de máis aperturas e aposta decidida desde as institucións por impulsar o turismo, unha fonte de divisas imprescindible no desenvolvemento económico xeral de España nesa década do século XX, Valverde está na posición clave como responsable da oficina técnica dentro do Ministerio de Información e Turismo. Orixinario do Val Miñor, é perfecto coñecedor, como o propio ministro Manuel Fraga, das posibilidades que a fortaleza de Monte Real, mercada á familia Bedriñana no ano 1963, ofrecía para facilitar unha completa e atractiva idea de promoción turística: a historia local, a monumentalidade da fortaleza, a localización no extremo sur das Rías Baixas, son todos eles factores potenciadores do esforzo inversor público.

Baiona era, a principios desa década, unha vila aínda basicamente mariñeira, dotada dunha pequena industria conserveira, na proximidade do Vigo que consolidaba o seu despregamento industrial –a factoría de Citroën empezou as súas actividades en 1958-, e cun reducido e tradicional turismo de carácter familiar de tempada. O Parador e o, inmediato no tempo, Monte Real Club de Iates serán os elementos tractores que situarían en moi poucos anos Baiona como un prestixioso destino turístico do noroeste peninsular.

Dicimos que a posición reitora de Valverde, nos aspectos técnicos e funcionais de Paradores e o seu coñecemento das circunstancias locais de Baiona, axudou a que no establecemento situado na península de Monte Real se coidasen moitos detalles arquitectónicos e decorativos. Xa non só se trataba de erixir un establecemento hostaleiro de certo rango, senón de construír un complexo singular que facía seus, reforzándoos, os sinais de identidade do promontorio histórico e da localidade na que se asenta. Así, son destacables os recoñecibles trazos das edificacións paxegas máis monumentais, a boa cantería, as balconadas ou solainas orientadas ao mediodía e ao poñente ou as grandes chemineas, as galerías, os paseos con soportais –por desgraza reutilizados en posteriores reformas para novos cuartos-; a imponente escalinata da entrada, o recordo do primeiro Conde de Gondomar co grande escudo que campa na fachada principal, copia amplificada –feita por Ángel Fernández “Vernet”- do orixinal da Casa do Sol en Valladolid; a localización de pezas de artillería en varios puntos da muralla, o gran parque en estado natural con piñeiros, loureiros e limoeiros silvestres; o mantemento dos restos da misteriosa casa de Pedro Madruga e aínda sen explorar todas as construcións intramuros dos antigos habitantes de Baiona, dos cales é fácil rastrexar aquí e alá restos innumerables de olería doméstica medieval.

O traballo de Valverde como arquitecto –arquitecto a pé de obra- abarcaba tamén, e como é lóxico, os aspectos funcionais dun establecemento hostaleiro da esixencia e valor referencial que estaba chamado a desempeñar o parador de Monte Real; o mobiliario e as pinturas que completasen a decoración debían tamén estar no nivel de esixencia requirida. Neste senso, as pautas existentes na rede de Paradores establecían ademais dos requirimentos básicos, moi austeros ao longo da súa historia, outras pezas provenientes nuns casos dos edificios adquiridos e, nos máis, obxectos de anticuario como bargueños, espellos, cerámicas, grandes mesas e arcas de madeira, que se completaban con elementos historicistas de nova factura que

acababan por configurar ambientes acolledores e confortables adaptados ao perfil sociolóxico do cliente tipo.

En canto ás pezas artísticas seleccionadas, Paradores consolidara unha salientable –e eloxiable– tradición de contar cos artistas contemporáneos, en moitos casos da mesma área xeográfica onde se situaban os establecementos. Este labor, desenvolvido ao longo dun século e nun número tan elevado de establecementos (97), orixinou unha inmensa colección de obras de arte, moitas delas con categoría de museables. No parador Conde de Gondomar de Baiona sinalamos a existencia de obras de Rafael Úbeda, de Xavier Pousa ou de María Antonia Dans, pero é Rafael Alonso (Pontevedra, 1924-1995) quen, pola cantidade, diversidade e calidade das acuarelas aquí presentes, marca unha pauta que non pasa inadvertida para as persoas amantes da arte.

Neste establecemento prodúcese a singular conxunción entre o rigor arquitectónico e as acuarelas de Rafael Alonso. Son estas o complemento amable, sosegado e colorista. A representación do mar tranquilo dunha pequena enseada da ría, o ambiente laborioso dos portos, os ceos nubrados e revoltos dos días de tormenta, as paisaxes da costa entre Baiona e A Guarda, os floreiros, xerras de porcelana e parterres con flores serán, en definitiva, un extracto da vida circundante, amplo e diverso con toda a variedade de paisaxes, obxectos, cores e case cheiros que rodean este privilexiado establecemento.

É innegable a propiedade decorativa da pintura á acuarela de Rafael Alonso, máis pesado nos seus óleos, menos efectivo para transmitir a viveza do ambiente. A mestría no debuxo, a propia técnica da acuarela interpretada moi persoalmente polo artista, “papel húmido, pinceladas rápidas para que estas non cheguen a parecer illadas, senón fusionadas”, son dons deste artista. O Rafael Alonso que traballa para o Parador de Baiona é un pintor consolidado. Deixou atrás as súas, tamén acertadas, experiencias

Rafael Alonso. Foto da colección familiar.

na decoración de espazos comerciais e o deseño de mobles para centrarse na pintura, un traballo que lle permite organizarse ao seu bo entender e para o que atopa unha demanda segura e crecente entre a puxante burguesía que se está formando en Vigo arredor da pesca e a construción naval, nas grandes empresas, entidades financeiras e compañías eléctricas de toda España. Nunca necesitou ter a súa obra presente en Madrid ou noutras grandes cidades con potencial demanda. Alonso pintou moito e vendeu todo o que fixo sen apenas moverse da súa casa. O seu amigo Jesús Valverde abrialle as portas de Paradores e, en especial, dun parador singular: o de Baiona.

A mediados dos sesenta, Alonso sintetizou as capas da súa mestría e da experiencia acumulada: as paisaxes mariñas primordiais captadas xunto ao fotógrafo gondomareño Juan Manuel Castuera (Gondomar, 1921-Compostela, 1990); os reflexos da luz na auga, a brétema da mañá que suaviza os perfís e confunde ao observador; a elegancia de moitos motivos vexetais, que case sempre vén asociada á simplicidade; a composición xeométrica que tantas veces lembra a Cézanne nas súas paisaxes encadradas por piñeiros que bordean unha sinuosa estrada rural e a multiplicidade de detalles repartidos por todo o papel e que falan a linguaxe sutil e complexa de Matisse, cando explica a súa idea da composición; e de Dufy, que Rafael Alonso aprendeu no París dos anos cincuenta e que el levará a novos límites, esenciais, categóricos, onde o xogo de Dufy, que ás veces parece convocar á dispersión, en Alonso concéntrase e simplifícase.

Na viaxe temporal de mediada a década dos corenta en Madrid, nas datas previas ao encargo de Paradores en 1966, Alonso pechou o círculo arredor de Benjamín Palencia, as vangardas da inmediata postguerra española e o fauvismo, contrastado nas súas fontes francesas. Non se produciu a tentación postcubista, a abstracción, o informalismo. Alonso parece decidir permanecer ancorado nas súas primeiras conviccións. Será un pintor figurativo, que representará o que os seus ollos ven, sen aparente revisión intelectual da materia observada; un creador non atraído pola experimentación e si por unha lenta aplicación de técnicas observadas noutros artistas, de incorporación de pequenos detalles compositivos, o que, a pesar de facer del un artista en aparencia á marxe das preguntas e inqedanzas dos seus colegas, deron forma a un creador constante e confiado na eficacia das súas capacidades.

A mirada de Alonso é anterior á execución material da súa pintura. É unha mirada repousada que calibrou os elementos clave, fundamentalmente a importancia da composición. Alonso sempre sabe o que quere pintar, e despois a luz e o movemento do obxecto representado ordenan a execución material.

Dufy parece correr detrás dos seus xentíos frenéticos nas carreiras de cabalos e nas avenidas mediterráneas baixo o brillo dos faroliños, nas grimpas nerviosas ao vento das regatas e na sensualidade das súas flores lánquidas. Alonso, cando pinta, é un home no absoluto dominio da súa idea e da situación, nunca decadente. Un e outro captan o tempo; o de Dufy un tempo de entreguerras, nervioso e acelerado como o das vellas películas mudas; o de Alonso transmite o tempo lento do campo, as augas quietas das rías protexidas do vento e a vivacidade serena das flores frescas. Pero a mestría de Alonso reside tamén en que con estes elementos estáticos nunca pinta a nostalgia, moito menos o sentimentalismo ou quizá a tristeza.

Todo na súa obra á acuarela reflicte vida, vida palpitante, amable e alegre, capturada nunha fracción dun preciso instante, coma un fotograma separado do resto da película. Nese fotograma non vemos o movemento, pero a nosa razón lóxica intúeo.

Alonso conségueo, coa súa técnica, coa luz, coas reservas fugaces de branco, coas manchas de cor non perfiladas. Instantes de calma, por outra banda, moi propios do país. Por iso nas súas acuarelas latexa sempre unha pulsión telúrica, de íntima comunión co obxecto pintado, sexa a paisaxe rural, as mariñas ou as flores. Vin nos seus cadros a solemnidade e o silencio dos Ancares ou da serra da Groba, en tantas variantes como a montaña Sainte Victoire en Cézanne; nas súas mariñas corre o nordés empuxando e rizando o mar e nas súas flores están a cor e o zume do recién cortado.

Escribe a xeógrafa Josefina Gómez Mendoza que “hoxe falamos de paisaxes culturais alí onde a natureza non é dominante”. As paisaxes que pinta Alonso están cargadas de “humanidade”, de cultura por tanto, de presenza continuada de homes e mulleres intervindo na paisaxe, a través da vivenda, os cultivos, os usos do monte, a presenza dos animais domésticos e os sen dono, a interacción co mar e a explotación da pesca, o marisqueo, as algas e o intercambio comercial con outras culturas. A visión da paisaxe que ten Rafael Alonso é complementaria coa dos cronistas literarios contemporáneos deste mesmo ámbito espacial, como Eliseo Alonso ou Xosé Luís Méndez Ferrín.

Por toda a costa abrupta e bramadora o mar aberto afoga e lanza o argazo que terán que “pescar”, á deriva, as mulleres do clamoeiro.

Eliseo Alonso

Nas acuarelas de Alonso raramente aparece a figura humana e cando está representada é dun modo esquemático e diríase que torpe, coma se lle incomodase, coma se fose un obstáculo na paisaxe. Cando na costa de Mougás pinta as medas levantadas co argazo ou o millo dentro das pequenas leiras protexidas do vento por muriños de pedra, ás veces parece non quedarlle máis remedio que introducir unhas cantas figuras

Rafael Alonso. Acuarela. Colección do Parador de Baiona.

de homes e mulleres afanados no traballo. Estas figuras non son nunca o obxecto das acuarelas de paisaxes; a súa presenza é excepcional e marxinal. Poderíase afirmar que cando Alonso pinta unha escena no Berbés ou en Viladesuso pinta con toda atención os obxectos: os barcos, as caixas de peixe, as árbores e as rocas, pero exclúe a presenza humana. Na altura de 1966, a obra de Rafael Alonso afina a súa mestría nas mariñas, as paisaxes e as flores.

A pesar das variantes polas que discorre a súa técnica, sempre sometida ao tema pictórico elixido, o núcleo centrifugado da súa obra é un himno alegre á luz, un canto á beleza das cousas, un estalido de harmonía sensible suxeito á férrea disciplina do debuxo e a cor.

Manuel Cuña Novás

As paisaxes de Alonso son miradas a un mundo estático. Son escenas e lugares que convidan ao acougo, reclaman a observación dos detalles físicos e inducen á reflexión. Unha reflexión que non aspira nin ao sistemático nin ao abstracto. É a simple reflexión na propia interioridade do espectador diante dunha escena que discorre sen sobressaltos, que non require especial atención, na rutina diaria das tarefas portuarias ou no tempo calmo dos días e as estacións no campo, nas paisaxes rurais. O pintor entréganos a súa visión de lugares, como no porto do Berbés, onde habitualmente reina o movemento, as descargas do peixe, as augas das dársenas removidas polo movemento das embarcacións, os aprovisionamentos e os aparellos de quen partirá esa noite. Alonso ofrécenos a quietude, unha observación que sublima as tarefas, o frenesí portuario, para ofrecernos unha imaxe muda, sen o son asociado. O pintor ofrécenos absorto na súa tarefa, nos seus pensamentos, deixando esvarar a vista e o pincel case nun xesto automático a forza de exercitado.

Nas pinturas de Rafael Alonso do Parador de Baiona, estamos nunha época na que o artista é aínda fiel á reprodución realista do representado. Os papeis, en moitos casos de grandes formatos, están aproveitados por ambos lados, como era habitual en Alonso. Son acuarelas cargadas de cor. As reservas de branco quedarán para as paisaxes nevadas, unha nos Ancares e outra en Villacastín (Segovia), nos floreiros de cerámica e nalgunha superficie da auga, reflexo do mesmo ceo cincento. Non se observan aínda os trazos desestruturantes do representado, a técnica da colaxe de imaxes esquemáticas que superpón anacos xeométricos arbitrarios de campos sementados rompendo a visión lóxica, interrompendo a homoxeneidade da cor e dando movemento e vivacidade ao conxunto.

Hai unha estraña solemnidade nas paisaxes rurais e de montaña pintadas por Rafael Alonso. Falamos da influencia de Benjamín Palencia e de Raoul Dufy na técnica e na composición. Hai unha auténtica mestría de Alonso no tratamento da auga, a néboa e os reflexos nas súas escenas de recónditas calas das rías. Pero desde o meu punto de vista hai auténtica orixinalidade grandiosa nas paisaxes rurais e nos macizos montañosos que se alzan pechando o fondo, como auténticos protagonistas da escena. En Colmeiro importan os campesiños e as súas tarefas, a comunidade; en Virxilio as serras son sempre o fondo redondeado das súas vindimadoras, dos seus peliqueiros do entroido; están tamén nalgunhas obras iniciais de Xaime Quessada e nos lenzos de Antón Lamazares; pero en Alonso adquiren un protagonismo inédito.

Apenas atoparemos marcas físicas na materia utilizada para pintar os agros e as masas arbóreas. En anos posteriores serán moi frecuentes as incisións e enriquecerán o resultado ao trasladar unha gama de recursos máis ampla, coma se o pintor decidise implicarse fisicamente e en maior medida rascando (B. Palencia) determinadas zonas para lograr un efecto máis aló da mancha de cor. A pintura, nestas do Parador de Baiona, é aínda dona do espazo e en varias ocasións hai unha tentación *fauve* de encher de vivas cores a práctica totalidade do papel, en particular nas masas montañosas, elevando a liña do horizonte e deixando ao ceo apenas unha estreita franxa superior. Con todo, é apreciable a distinta técnica aplicada nunhas e noutras acuarelas. Parecen nalgúns casos corresponder a épocas diferentes –a maioría están datadas en 1966, algunha tamén en 1972 e outras son, con poucas dúbidas, anteriores á primeira data-, e quizá fose así, debido ao elevado número de pinturas que Rafael Alonso asumiu co encargo, posiblemente incrementado cos compromisos para outros paradores.

Á pintura de Rafael Alonso poderíase aplicar o comentario do crítico Raymond Coignat sobre Dufy: “as máis das veces só se ve nel o creador dun estilo refinado, próximo á imaxinería. Considéraselle case como un decorador enxeñoso, ... pero cuxo encanto non deixa de ser superficial e probablemente efémero”. Sería unha impresión equi-

Rafael Alonso. Acuarela. Colección do Parador de Baiona

vocada. Rafael Alonso é profundo na súa mirada porque só desde unha penetrante observación e coñecemento do obxecto pintado é posible extraer a potencia dos significados que transmite. Hai ceos, árbores e festas de aldea en Alonso que nos reconcilian cun modo de observar e as emocións que esa mirada deixa impresas na nosa sensibilidade. Nas paisaxes rurais, sobre todo, dáse un permanente contexto de respecto á tradición pictórica do país, pero tamén unha vontade de expresala en novos límites.

Se recoñecibles son as súas composicións de estrutura e técnica cezannianas ou as súas temáticas ao Dufy, a paisaxe e a atmosfera de

quietude –tanto nas pinturas vibrantes da mañá ou as máis sosegadas do atardecer- están nos lenzos de Castelao e nas escenas rurais, de sega, de Colmeiro ou nas figuras de Seoane que dialogan ou dormen no campo ou nunha praia. Un mundo fóra do tempo.

Confundimos alegría con frivolidade, afeitos a unha pintura escura nos seus tons, dramática en tantos dos seus temas e convertida en denuncia polas circunstancias políticas e sociais de boa parte do pasado século; pero a obra de Alonso parece xogar con outro marco de referencias, ás veces minusvalorada pola súa aparente facilidade e transparencia, castigada por desproblematizada. Por lembrar o célebre ensaio de Ortega, *A deshumanización da arte*, parecemos empeñados en desdeñar aquilo que recoñecemos para entregarnos ao que non entendemos. Na liña de continuidade que marcan Castelao, Colmeiro e Seoane, e xusto antes da eclosión de Atlántica (Baiona, 1980), as acuarelas de Rafael Alonso teñen, no noso país, un lugar que Bonet Correa enlazou “coa tradición máis pura da mellor arte occidental”.

En Baiona, a 7 de marzo de 2021.

BIBLIOGRAFÍA

- LÓPEZ BERNÁRDEZ, CARLOS (2018). *Identidade e universalidade. Lecturas de pintura galega*. Edicións Laivento. Santiago de Compostela.
- CALVO SERRALLER, FRANCISCO (2015). *Paradores de Turismo. La colección artística*. Paradores y Fundación Mapfre. Madrid.
- COGNAT, RAYMOND (1965). *Raoul Dufy*. Ediciones Daimon. Madrid.
- CUÑA NOVÁS, MANUEL (1987). *Rafael Alonso, exposición antolóxica*. Caja de Ahorros Municipal de Vigo.
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ (1997). *La deshumanización del arte y otros ensayos de estética*. Espasa Calpe, Colección Austral. Madrid.
- PABLOS, FRANCISCO (2003). *A la pintura en Galicia*. Nigra Trea. Vigo.
- RODRÍGUEZ PÉREZ, MARÍA JOSÉ (2015). *Paradores de Turismo. La colección artística*. Paradores y Fundación Mapfre. Madrid.
- SAN ILDEFONSO RODRÍGUEZ, BEATRIZ DE (2000). *Rafael Alonso (1924-1995)*. Deputación de Pontevedra.
- SEOANE, LUIS (1973). *Comunicacións mesturadas*. Galaxia. Vigo.
- VV.AA. (2001). *Juan Manuel Castuera. Paisaxes e retratos 1946-1956*. Museo de Pontevedra.
- VV.AA. (1993). *Rafael Alonso, exposición antolóxica*. Xunta de Galicia. Casa de Galicia. Madrid.
- VV.AA. (1989). *Raoul Dufy*. Catálogo exposición Casa del Monte. Madrid.